

Zagłada Żydów. Studia i Materiały
Holocaust Studies and Materials

VOL. 11 (2015)

ISSN: 1895-247X
eISSN: 2657-3571
DOI: 10.32927
WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

Kornelia Kończal (red.), (Kon)teksty pamięci. Antologia

Joanna Wawrzyniak
Instytut Socjologii, Uniwersytet Warszawski

wawrzyniakj@is.uw.edu.pl
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9836-5638

DOI: https://doi.org/10.32927/ZZSiM.504
Strony/Pages: 706-709

CC BY

OPEN ACCESS

(Kon)Teksty pamięci. Antologia, red. Kornelia Kończal, seria: „Biblioteka Kultury Współczesnej", Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2014, 440 s.

Antologia *(Kon)Teksty pamięci* pod redakcją Kornelii Kończal to kolejny symptom otwierania się polskiej humanistyki na humanistykę światową w polu badań nad pamięcią zbiorową[1]. Podstawowe założenia tego tomu ukształtowały się w ramach dwujęzycznego projektu *Polsko-niemieckie miejsca pamięci/ Deutsch-Polnische Erinnerungsorte* (dalej PNMP), który od 2006 r. realizowany jest przez Centrum Badań Historycznych Polskiej Akademii Nauk w Berlinie. Zasadniczym rezultatem tego przedsięwzięcia jest kilkutomowe wydawnictwo, które zajmie znaczące i niezastępowalne miejsce w bibliotekach badaczy interesujących się kulturowymi i społecznymi wymiarami pamięci[2].

Omawiana tutaj antologia stanowi ważny *side effect* berlińskiego projektu[3]. Podstawową koncepcją strukturyzującą zawartość książki było „bliższe przyjrzenie się wybranym (kon)tekstom, w których po 1989 roku zajmowano się badaniem pamięci", jak tłumaczy we wprowadzeniu Kornelia Kończal (s. 11). Najważniejszym celem antologii jest jednak przedstawienie polskim czytelnikom nietłumaczonych do tej pory na język polski tekstów niemieckich; zamiar ten w czasie pracy nad tomem został rozszerzony przez redaktorkę o kontekst transnarodowy.

> Zawężanie adresowanej do polskiego czytelnika antologii do niemieckiej perspektywy nosiłoby znamiona metodologicznego nacjonalizmu […]. – tłumaczy Kończal – Najważniejszy argument, który przemawiał za transnarodowym rozszerzeniem koncepcji książki […], wynikał ze specyfiki samego pamięcioznawstwa: wypracowywane w nim teorie i stawiane

[1] Por. Robert Traba, *Gdzie jesteśmy? Nowe otwarcie w polskich badaniach pamięci zbiorowej i ich europejski kontekst*, „Kultura i Społeczeństwo" 2011, t. 55, nr 4, s. 3–10.

[2] Dotychczas ukazały się trzy z czterech tomów: *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 3: *Paralele*, red. Robert Traba, Hans Henning Hahn, przy współpracy Macieja Górnego i Kornelii Kończal, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2012; t. 4: *Refleksje metodologiczne*, 2013; t. 2: *Wspólne/oddzielne*, 2014. Równoległe wydania niemieckie ukazały się nakładem Ferdinand Schöningh Verlag. Warto także zwrócić uwagę na unikalne w skali światowej opracowanie encyklopedyczne haseł pamięcioznawczych: *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięc*i, red. Magdalena Saryusz-Wolska, Robert Traba, przy współpracy Joanny Kalickiej, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014.

[3] Jego bliźniaczym projektem jest tom skierowany do niemieckiego czytelnika, zawierający wybór tekstów polskich autorów zajmujących się pamięcią zbiorową i świadomością historyczną, *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*, t. 5: *Erinnerung auf Polnisch*, red. Peter Oliver Loew, Robert Traba, Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2015.

> pytania wynikają często z lokalnego kontekstu, ale ich horyzontu nie określają wyłącznie narodowe granice […]. Bardziej zasadne i inspirujące niż ograniczenie się do jakkolwiek definiowanego punktu widzenia wydaje się integralne spojrzenie na badanie pamięci; spojrzenie, które umożliwiałoby uchwycenie najważniejszych koncepcji badania pamięci jako takiej, a nie pamięci dookreślanej narodowymi czy językowymi atrybutami[4].

W rezultacie tego zamierzenia otrzymujemy tom z przekładami 21 tekstów autorstwa wybitnych współczesnych humanistów. Są to w kolejności wymienionej w spisie treści: Pierre Nora[5], Lutz Niethammer[6], Marie-Claire Lavabre[7], Jörn Rüsen[8], Lucian Hölscher[9], Jeffrey K. Olick i Joyce Robbins[10], Christian Meier[11], Daniel Levy i Natan Sznaider[12], Étienne François i Hagen Schulze[13], Luisa Passerini[14], Moritz Csáky[15], Wulf Kansteiner[16], Christoph Cornelißen[17], Timothy G. Ash[18], Johannes Fried[19], Svetlana Boym[20], Paul Connerton[21], Elena Esposito[22], Georg Kreis[23], Jay M. Winter[24] i Alexander Etkind[25]. Każdy z tekstów poprzedzony jest staranną notą biograficzną, która zawiera także informacje na temat środowisk intelektualnych oraz trendów teoretycznych i badawczych, w ramach których powstał dany artykuł. Trudno przecenić znaczenie tych krótkich wpro-

---

[4] *(Kon)Teksty Pamięci. Antologia*, red. Kornelia Kończal, seria: „Biblioteka Kultury Współczesnej", Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2014, s. 12.

[5] *Jak pisać historię Francji?* (tekst oryginalny 1992).

[6] *Po tej stronie* floating gap*. Pamięć zbiorowa i konstrukcja tożsamości w dyskursie naukowym* (1995).

[7] *Między historią a pamięcią: w poszukiwaniu metody* (1995).

[8] *O potrzebie komunikacji międzykulturowej w historii* (1998).

[9] *Pamiętać czy zapomnieć? O prawidłowym obchodzeniu się z narodowosocjalistyczną przeszłością* (1999).

[10] *Badania nad pamięcią społeczną: od „pamięci zbiorowej" do socjologii historycznej praktyk pamięciowych* (1998).

[11] *Pamiętanie – wypieranie – zapominanie* (2001).

[12] *Holokaust jako polityka historyczna* (2001).

[13] *Niemieckie miejsca pamięci – wprowadzenie* (2001).

[14] Shareable Narratives? *Intersubiektywność, historie życia i reinterpretowanie przeszłości* (2002).

[15] *Historia i pamięć. Pamiętanie i strategie pamięci w narracji historycznej: przykład Europy Centralnej* (2002).

[16] *Szukanie znaczeń w pamięci: metodologiczna krytyka pamięcioznawstwa* (2002).

[17] *Czym jest kultura pamięci?* (2003).

[18] *Wody mezomnezji* (2003).

[19] *Zasłona pamięci. Ogólny zarys memoryki historycznej* (2004).

[20] *Dyskomfort nostalgii* (2007).

[21] *Siedem rodzajów zapomnienia* (2008).

[22] *Zapomnienie społeczne: z perspektywy historii systemów* (2008).

[23] *Pierre Nora – lepsze zrozumienie i krytyka* (2010).

[24] *O milczeniu* (2010).

[25] *Strach przed przeszłością. Sowiecka kultura i sowiecki terror* (2012).

wadzeń – są istotnym dopowiedzeniem wątków kluczowych dla zrozumienia konkretnych tekstów, ale przede wszystkim tworzą niezwykle interesującą i unikalną mapę intelektualną tzw. *memory boomu* w Europie i Stanach Zjednoczonych. Uzupełniają w ten sposób dojmujący brak informacyjny na polskim rynku wydawniczym.

Na tej mapie można znaleźć, moim zdaniem, trzy główne punkty orientacyjne: (1) perspektywę historyczno-kulturoznawczą w badaniach nad pamięcią, (2) wyraźny niemiecki punkt widzenia i związane z nim normatywne rozważania nad rolą i sposobami przepracowania przeszłości w teraźniejszości (mimo przywołanych wyżej uniwersalizujących zastrzeżeń redaktorki) oraz (3) wskazówki pojęciowe i metodologiczne.

Przyjrzyjmy się wpierw kontekstom dyscyplinarnym. Wśród autorów antologii znajdziemy piętnastu historyków, niektórych można przedstawić także jako kulturoznawców (Cornelißen, Csáky, Etkind, François, Fried, Hölscher, Kansteiner, Kreis, Meier, Niethammer, Nora, Passerini, Rüsen, Schulze, Winter), siedmiu socjologów, którym często bliska jest socjologia historyczna (Connerton, Esposito, Lavabre, Levy, Olick, Robbins, Sznaider), jedną literaturoznawczynię (Boym) oraz Asha, który jest historykiem, ale przede wszystkim publicznym intelektualistą. Warto zauważyć, że wśród autorów nie ma psychologów ani psychologów społecznych, nie ma także politologów czy filozofów, a w każdej z tych dziedzin znajdziemy wielu wpływowych twórców, którzy byli niezwykle aktywni w ubiegłych dekadach *memory boomu*; jedynie historyk Fried wskazywany jest jako osoba próbująca budować mosty pomiędzy historią i neurobiologią. Konstatacja ta nie stanowi w żadnym wypadku zarzutu, który wynikałby z (niezaspokajalnej, jak sądzę) potrzeby reprezentatywnego wyboru autorów z różnych dziedzin nauki, jest natomiast stwierdzeniem faktu, że tom przedstawia pewną perspektywę badania i opisu pamięci mimo różnorodności środowisk i nazwisk.

Perspektywa ta nie jest przypadkowa, jeśli zwrócimy uwagę na fakt, że redaktorka tomu łączy kompetencje germanistki, kulturoznawczyni i historyczki, a zespół PNMP pod kierownictwem Roberta Traby zajmował się przepracowaniem kluczowej kategorii francuskiego historyka Pierre'a Nory, czyli „miejsc pamięci", w taki sposób, aby udało się ją zastosować do badań między- i transnarodowych[26]. Jedną z ważnych inspiracji tego grona była rozwijana przez austriackiego historyka Moritza Csákiego interpretacja Europy Centralnej jako regionu heterogenicznego i wielokulturowego[27]. Lektury badaczy, w przeważa-

[26] Por. ujęte w antologii teksty Kreisa, Nory oraz François i Schulzego. Zob. także Kornelia Kończal, *Miejsca pamięci. O niebywałej karierze pewnej koncepcji badawczej* [w:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci…*, t. 4: *Refleksje metodologiczne*, s. 77–100 oraz Maciej Górny i Kornelia Kończal, *The (non-)Travelling Concept of Les Lieux de Mémoire* [w:] *Memory and Change in Europe*, red. Małgorzata Pakier i Joanna Wawrzyniak, Oxford–New York: Berghahn Books [w druku].

[27] Por. tekst Csákiego ujęty w antologii.

jącej części historyków, naturalnie ciążyły w stronę opracowań historycznych i kulturoznawczych.

Drugi istotny kontekst to kwestia niemieckiego punktu ciężkości. Stosując znowu buchalterię: jedna trzecia tekstów ujętych w tomie została napisana przez naukowców niemieckich (Cornelißen, Fried, Hölscher, Kreis, Niethammer, Meier, Rüsen, Schulze), dla kolejnych Niemcy są miejscem urodzenia (Levy, Kansteiner, Sznaider) czy też punktem odniesienia w pracach badawczych (Ash, Connerton, François, Olick). Taki dobór autorów powoduje, że teksty ciążą także ku problematyce normatywnej, w centrum której znajduje się przepracowanie doświadczenia Holokaustu, ludobójstwa i drugiej wojny światowej. W omawianym tomie znajdujemy pozornie banalne, ale ważkie zdanie Cornelißena: „Punkt ciężkości niemieckiego zainteresowania kulturami pamięci stanowi niezmiennie historia Holokaustu" (s. 261). Teksty autorów spoza tego niemcoznawczego grona (np. Winter czy Etkind) dopowiadają raczej istotne wątki z punktu widzenia wschodu i zachodu Europy, niż zmieniają perspektywę. Pamięć o Holokauście jest głównym tematem tekstów Hölschera, Meiera oraz Levy'ego i Sznaidera, ale stanowi także punkt ciężkości w artykułach Niethammera, Rüsena, Olicka i Robbins, Csákiego, François i Schulzego, Kansteinera, Cornelißena, Connertona, Etkinda czy Wintera. W ten sposób zbiór tekstów staje się zapisem pewnej formacji intelektualnej, o której czasem w Polsce mówimy, jednak omawiana antologia stanowi doskonałe zaproszenie do jej bliższego poznania.

Trzeci ważny powód do lektury: pod względem metodologicznym zbiór zawiera ważne dopowiedzenia kwestii omawianych w polskim dyskursie pamięcioznawczym i publicznym: relacji pomiędzy pamięcią indywidualną i zbiorową (Fried, Kansteiner, Niethammer i Passerini), historii i pamięci (Lavabre), roli zapomnienia (Ash, Connerton, Esposito, Hölscher, Meier), milczenia (Winter), nostalgii (Boym) i kultury pamięci (Cornelißen). W antologii znalazło się też klasyczne, bijące rekordy cytowalności, przeglądowe opracowanie Olicka i Robbins, będące zapisem stanu wiedzy i badań z końca lat dziewięćdziesiątych, stanowiące także jedną z pierwszych śmiałych prób zarysowania potencjału pamięcioznawstwa (*memory studies*) jako pola badawczego.

Antologię tę z przyjemnością przeczyta wielu humanistów, natomiast ze szczególną radością przywitają ją dydaktycy akademiccy. Pewne wątpliwości mam jedynie co do przydatności przekładów z języka angielskiego, ponieważ studenci, którzy będą najważniejszymi czytelnikami tego tomu, są już w Polsce instytucjonalnie zobowiązani do znajomości tego języka; odnoszę też wrażenie, że teksty anglosaskie ujęte w tomie, np. Kansteinera, Olicka i Robbins czy Boym, są bardzo dobrze znane polskim badaczom. Niemniej wartością pozostaje pewna translatorska próba kodyfikacji terminologii, której nie trzeba będzie podejmować na własną rękę.

Joanna Wawrzyniak